

Юрченко О. В.

м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ ВСТАНОВЛЕННЯ ДОВІРИ МІЖ СТУДЕНТОМ І ВИКЛАДАЧЕМ У ТЕХНІЧНОМУ ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Стаття присвячується дослідженню ролі і місця довіри між учасниками освітнього процесу у технічному вищому навчальному закладі. У статті викладено теоретичний огляд стану дослідженості проблеми довіри в українсько-, російсько- та англomовних літературних джерелах. Наведено та проаналізовано результати дослідження психологічних особливостей процесу встановлення довіри між студентом і викладачем у технічному вищому навчальному закладі.

Ключові слова: студент, викладач, довіра, довірчі взаємини, критерії довіри, «довірчий профіль».

Постановка проблеми

Вступ. Останнім часом проблема довіри все більше цікавить філософів та психологів пострадянського простору. Довіра є однією з фундаментальних складових ефективної взаємодії особистостей, обміну знаннями та досвідом. Довіра — стрижневий елемент соціального та психологічного добробуту людини у суспільстві. Адже людині необхідно довіряти іншим людям, які її оточують, та світу [3, 52].

Водночас довіра може стати засобом обману людини, маніпулювання нею. Тому недовіру можна розглядати не як повну відсутність довіри, а як механізм захисту особистості, не протиставляючи її довірі, а розглядаючи в діалектичному взаємозв'язку [3, 93]. А отже, недоцільна абсолютизація позитивного ставлення до поняття «довіра» і негативного до поняття «недовіра». Будь-яка ситуація, у контексті якої розглядається явище довіри, вимагає від нас визначення оптимального рівня довіри саме в її межах. На нашу думку, виявлення оптимального рівня довіри між суб'єктами взаємодії та окреслення тих властивостей особистості, від яких залежить цей рівень, є основними завданнями дослідників цього феномену.

Аналіз останніх досліджень. Довгий час довіра не була предметом самостійного соціально-психологічного аналізу і вивчалася лише в контексті проблеми навіювання як методу психологічного впливу. Однак поняття довіри досить широко застосовувалося авторами в межах інших проблем (В. Вічев, Б. Поршнєв, І. Кон, А. Мудрик, В. Лосєнков, В. Куликов, Л. Петровська, О. Донцов, М. Кондратьєв, В. Петровський та ін.) [7, 3].

Уперше на пострадянському просторі довіра як самостійне соціально-психологічне явище було проаналізовано Т.П. Скрипкіною [6, 7]. Велике практичне значення, на нашу думку, мають дослідження довіри і недовіри А. Купрейченко та її послідовників [3].

На сьогоднішній день існує значна кількість наукових праць, присвячених вивченню явища довіри в різноманітних умовах: економічній, політичній, соціальній, правовій (зокрема криміналістичній) та інших сферах життя людини. Феномен довіри вивчається не тільки у прикладанні до різних сфер діяльності людини, а й для різних вікових категорій.

Сучасна вища освіта ставить перед собою мету підготувати не тільки фахівця з високим рівнем знань та умінь, а й високорозвинену особистість, здатну до схвалення складних рішень та творчої діяльності. Такі вимоги висуває сьогоднішня освіта. Сучасною тенденцією розвитку освіти є навчально-педагогічна співпраця, де знайшли своє відображення ідеї, сформульовані у працях теоретиків загальної і педагогічної психології (Л. Виготський, О. Леонтьєв, Д. Ельконін, В. Давидов, Ш. Амонашвілі та ін.) та передових практиків сучасної школи (А. Макаренко, В. Сухомлинський та ін.) [1].

Основною формою взаємодії суб'єктів освітнього процесу є педагогічне спілкування. Педагогічне спілкування водночас реалізує комунікативну, перцептивну та інтерактивну функції, використовуючи при цьому всю сукупність вербальних, образотворчих, символічних і кінетичних засобів [1].

Культура педагогічного спілкування включає вміння викладача об'єктивно оцінювати себе і студентів, створювати клімат взаємної довіри, бачити факти такими, які вони є, а не такими, якими їх хотілося б бачити; здатність та прагнення до взаєморозуміння і співчуття. Для будь-якого спілкування, зокрема педагогічного, характерна наявність довіри. Інакше спілкування зводиться до банального транслювання деякої інформації [7].

Проблему довіри і довірчих взаємин у контексті освітнього процесу висвітлюють у своїх працях І. Аметов, В. Дрофєєв, Р. Кондрашова, Л. Скрябіна та ін. У своїх дослідженнях автори, зокрема, розглядають особливості прояву довіри в системі «учитель – учень» при різних стилях педагогічного керівництва, за різних умов, що забезпечують довірчі стосунки педагога та учня в освітньому процесі, особливості тощо.

Мета дослідження. У вітчизняній психологічній науці досі не ставилося питання про необхідність встановлення певного рівня довіри між студентом і викладачем вищого навчального закладу, зокрема технічної спеціальності. На нашу думку, детальне вивчення явища довіри в контексті взаємовідносин студентів і викладачів саме технічної спеціальності та практичне втілення його результатів сприятиме поліпшенню взаєморозуміння студентів і викладачів, взаємній інтеграції їхніх цілей, підвищенню якості досягнутого результату та гуманізації освіти в цілому.

Виклад основного матеріалу

Більшість словників [5; 8] тлумачать довіру як упевненість у чийсь-небудь сумлінності, щирості, у правильності чого-небудь.

Б. Мещеряков та В. Зінченко, посилаючись на визначення довіри Ф. Брокгаузом та І. Ефроном, пояснюють довіру як «психічний стан, через який ми покладаємося на яку-небудь думку, що здається нам авторитетною, і тому відмовляємося від самостійного дослідження питання, що може бути нами досліджене» [цит. за 4, 129].

Як уже зазначалося, у вітчизняній психології довіра не розглядалася як предмет самостійного соціально-психологічного аналізу, крім деяких праць, присвячених проблемі навіювання як методу психологічного впливу. Проте поняття довіри досить широко використовували автори в контексті інших проблем (В. Вічев, Б. Поршнев, І. Кон,

А. Мудрик, В. Лосенков, В. Куликов, Л. Петровська, А. Донцов, А. Хараш, М. Кондратьєв, В. Петровський та ін.).

У соціально-психологічних дослідженнях проблеми довіри найчастіше торкалися в контексті розробки проблеми соціально-психологічного навіювання (В. Бехтерєв, В. Кравков, В. Куликов, Г. Лозанов, О. Новосьолова, Г. Веселкова, К. Платонов, І. Шварц та ін.).

Довіра розглядалася і у зв'язку з низкою інших соціально-психологічних проблем. Так, у ряді вітчизняних досліджень, присвячених соціально-психологічним аспектам проблеми авторитету, також підкреслюється важлива роль довіри як необхідної умови справжнього авторитету (М. Кондратьєв, Ю. Стьопкін, Є. Ткачов). Роль довіри вивчалася і у контексті обговорення інших значущих проблем (В. Князєв, О. Кронік, Є. Хорошилова, М. Шкопоров). Особливу групу праць становлять дослідження, присвячені вивченню феномену дружби (І. Кон, В. Лосенков, Л. Гозман, А. Мудрик, І. Полонський та ін.). У вітчизняній психологічній науці були спроби показати роль довірчих взаємин і довірчого спілкування на різних стадіях онтогенетичного розвитку особистості (А. Мудрик, В. Пахальян, Т. Скрипкіна).

Довіру було описано і як феномен внутрішньогрупових стосунків (Л. Комарова). Проблема довіри посідає ключове місце при аналізі поведінки індивідів у складних ситуаціях взаємодії, зокрема при вивченні міжособистісних конфліктів (М. Дойч, О. Донцов). Проблема довіри згадувалася як масове явище, присутнє у великих соціально-психологічних спільнотах, і як один із феноменів міжгрупової взаємодії (О. Бодальов, О. Сухов).

Отже, вивчення ряду феноменів, що належать до психологічної і соціально-психологічної проблематики, представленої в українсько- і російськомовних літературних джерелах, демонструє, що довіра була присутня в контексті інших психологічних проблем, таких, як становлення спільнот людей, етапи і типологія такого становлення, авторитетність, навіювання, дружба, спільна кооперативна діяльність, феномени внутрішньогрупової і міжгрупової взаємодії та деяких інших. Водночас очевидно, що у країнах пострадянського простору довіра не була предметом спеціального вивчення і не виділялася для аналізу як порівняно самостійне соціально-психологічне явище. Вона була представлена здебільшого як одновимірне явище, позбавлене власних психологічних характеристик, і її аналізу не приділялася належна увага [7].

На відміну від вітчизняних досліджень, у зарубіжній соціальній психології довіра у взаєминах людей — предмет дослідження багатьох авторів, що працюють у різних напрямках. Піонерами в галузі вивчення довіри в зарубіжній соціальній психології були С. Джуард і П. Ласкоу, які розпочали роботу в цьому напрямі наприкінці 1950-х рр. Саме вони досліджували довіру з точки зору саморозкриття внутрішнього «Я». Концепція саморозкриття (*self-disclosure*) звертається до психології гуманістичної орієнтації і пов'язана з іменами таких відомих її представників, як К. Роджерс, А. Маслоу і С. Джуард [7, 15].

Інший напрям у вивченні довіри належить авторам, що працюють у межах інтеракціонізму. Дослідження в цьому напрямі також розпочалися в 1950-х рр. працями Дж. Хоманса. У цілому авторами досліджень, виконаних у межах цього напрямку, було встановлено, що почуття довіри є фундаментом взаємин людей і, врешті-решт, ефективності роботи в організаціях.

Ще один напрям дослідження довірчого спілкування — це «трансактний аналіз», розробка якого розпочалася ще в 1950-х рр. Однак істотним недоліком цього підходу виявилось те, що довірче спілкування було, по суті, зведено до дослідження реакцій на ситуацію взаємодії [7, 25].

Отже, як свідчить проведений аналіз досліджень, присвячених вивченню феномену довіри в англійській психології, ролі довіри у взаємодії людей надається надзвичайно велике значення. Здійснено десятки досліджень, спрямованих на вивчення різноманітних феноменологічних проявів довіри і довірливості.

Отже, залежно від об'єкта довіри, Т. Скрипкіна виділяє в різних напрямках психологічної науки три самостійні галузі, у яких довіра найчастіше називалася як умова існування деякого іншого явища [3; 7]: довіра до світу, довіра до інших, довіра до себе.

При цьому кожен з цих аспектів вивчався окремо: довіра до іншого — в контексті соціально-психологічних проблем; довіра до себе — в межах психотерапевтичних і психокоригувальних процедур; довіра до світу — як базова установка особистості [3, 63].

Основою для формування цих трьох видів довіри є «базисна довіра» (або «базальна довіра»), описана Е. Еріксоном. Базисна довіра, що виникає на ранніх стадіях онтогенетичного розвитку особистості з досвіду спілкування з близьким оточенням дитини, і далі розвивається і видозмінюється впродовж життя людини, визначаючи таку властивість особистості як довірливість [3, 64].

На сьогоднішній день найповніше висвітлено проблему довіри особистості до себе. Вона є предметом досліджень Т. Скрипкіної, Н. Єрмакової, О. Кокуєва та ін. Довіру людини до інших людей Т. Скрипкіна пропонує розглядати як частковий випадок довіри до світу. Свою позицію автор пояснює тезою: якщо людина вступає у стосунки з іншою людиною, то цю іншу людину можна розглядати як частину світу, з якою людина взаємодіє в цій ситуації [7, 181].

Останнім часом проблема довіри, як феномену соціальних взаємин, усе частіше стає предметом дослідження філософів і психологів сучасності. Довіра вивчається як самостійний соціально-психологічний феномен, так і в контексті різних взаємин: політичних, економічних, правових, виробничих, управлінських тощо.

Проблему довіри і довірчих взаємин в умовах освітнього процесу висвітлювали у своїх працях І. Аметов, В. Дрофєєв, Р. Кондрашова. В. Кравченко розглядає довіру як прояв афіліативної потреби особистості в юнацькому віці. Психологічні особливості становлення довіри до себе в юнацькому віці досліджено і висвітлено у праці Н. Єрмакової. Кожен з цих авторів наголошує на надзвичайній цінності довіри у педагогічній взаємодії.

Отже, можна стверджувати, що сучасний викладач (зокрема викладач вищого навчального закладу) не тільки має володіти певними знаннями, які він передаватиме своєму студенту, а й бути здатним встановити з ним такі взаємовідносини, за яких будуть найефективнішими процеси передавання цих знань та виховання особистості студента. На нашу думку, невід'ємною складовою таких взаємин має бути довіра, а її

рівень визначається умовами (внутрішньо-особистісними і зовнішніми), за яких про-тікає навчально-виховний процес.

Наше дослідження мало на меті виявити оптимальний, з точки зору студентів, рівень довіри між студентом і викладачем технічного ВНЗ, а також встановити умови оптимізації довіри між ними.

Завдання проведеного дослідження:

- 1) визначення рівня міжособистісної (соціальної) довіри студентів технічного вищого навчального закладу;
- 2) визначення оптимального рівня довіри студента викладачеві у технічному вищому навчальному закладі;
- 3) з'ясування критеріїв довіри студента викладачеві;
- 4) встановлення відповідності особистісних якостей викладачів показникам, що відповідають оптимальному рівню довіри студентів.

Дослідження проводилося на базі Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» (далі — НТУУ «КПІ») м. Києва. У ньому взяли участь 150 студентів (з них 81% юнаків та 19% дівчат віком від 18 до 23 років) та 10 викладачів (з них 80% чоловіків та 20% жінки віком від 25 до 80 років) досліджуваної кафедри.

Для реалізації мети та завдань дослідження застосовувалися такі діагностичні методики:

- 1) методика «Шкала межличностного (социального) доверия» ДЖ. Роттера (адаптована С. Достоваловим);
- 2) авторський опитувальник для визначення функцій довіри у взаємодії студента і викладача технічного ВНЗ (для встановлення оптимального рівня довіри між студентом і викладачем);
- 3) авторський опитувальник для визначення критеріїв довіри студента викладачеві у технічному ВНЗ (модифікований опитувальник вивчення критеріїв довіри і недовіри особистості іншим людям А. Купрейченко та С. Табхарової);
- 4) авторський опитувальник для визначення відповідності якостей викладача критеріям довіри студента.

При цьому опитувальник для визначення критеріїв довіри студента викладачеві у технічному ВНЗ складено на підставі виділених А. Купрейченко значущих критеріїв довіри особистості іншим людям, серед яких моральні, інтелектуальні, вольові, темпераментальні та характерологічні якості особистості, що сприймається. За допомогою ранжування ми відібрали основні 15 якостей — критеріїв довіри, які включили до опитувальника для визначення відповідності якостей викладача критеріям довіри студента.

Було отримано такі результати:

- 1) визначено рівень соціальної довіри досліджуваних студентів — 88 (за шкалою Дж. Роттера 25–125), що значно перевищує середнє значення 75;
- 2) з'ясовано, що оптимальний рівень довіри студента викладачеві у технічному ВНЗ становить 0,8 (за шкалою 0-1);
- 3) визначено основні критерії довіри студента викладачеві у технічному ВНЗ, серед яких такі якості: активний, веселий, надійний, такий, що допомагає мені, авторитетний, дуже розумний, освічений, відкритий, незалежний тощо;

4) визначено ступінь вираженості відповідних якостей у досліджуваних викладачів;

5) побудовано узагальнений «довірчий профіль» викладачів досліджуваної кафедри;

6) встановлено певні невідповідності вираженості особистісних якостей викладачів показникам, що відповідають оптимальному рівню довіри студентів.

«Довірчий профіль» викладача, який викликає у студента абсолютну довіру, зображено на рисунку 1. Звичайно, така модель є ідеалізованою і має теоретичний характер.

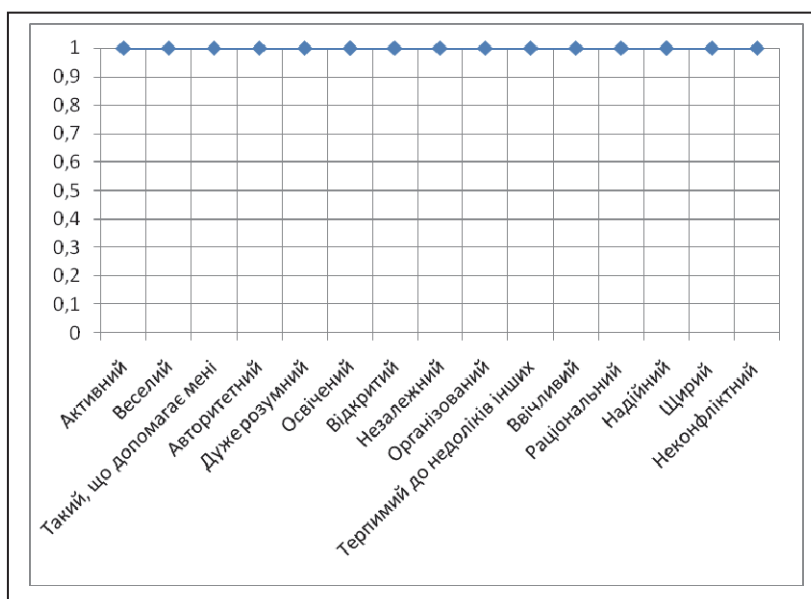

Рис. 1. Ідеальний «довірчий профіль» викладача

На рис. 1: вісь абсцис містить критерії довіри, а вісь ординат — ступінь їх вираженості за шкалою від 0 до 1 (що умовно відповідає 0–100%).

Відповідно до результатів опитування щодо оптимального рівня довіри між студентом і викладачем технічного ВНЗ можна побудувати інтуїтивний оптимальний «довірчий профіль» викладача (рис. 2).

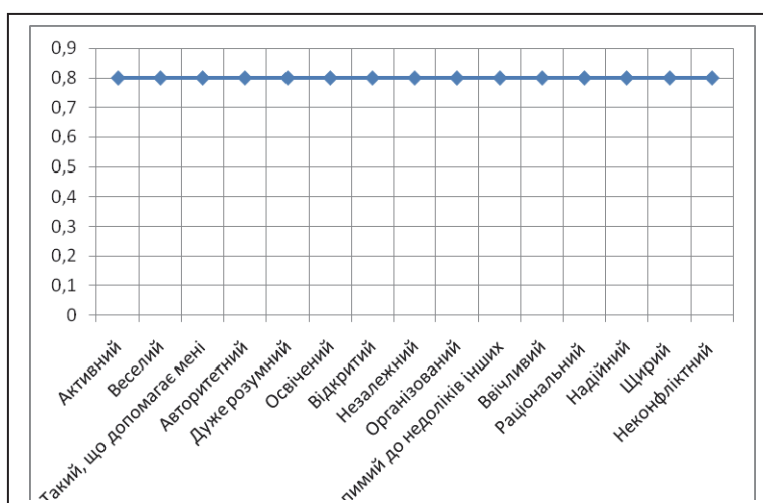

Рис. 2. Оптимальний «довірчий профіль» викладача

Слід зауважити, що внесок кожного з критеріїв в оптимальний «довірчий профіль» викладача може бути нерівномірний і потребує додаткового дослідження.

На рисунку 3 зображено узагальнений «довірчий профіль» викладачів досліджуваної кафедри.

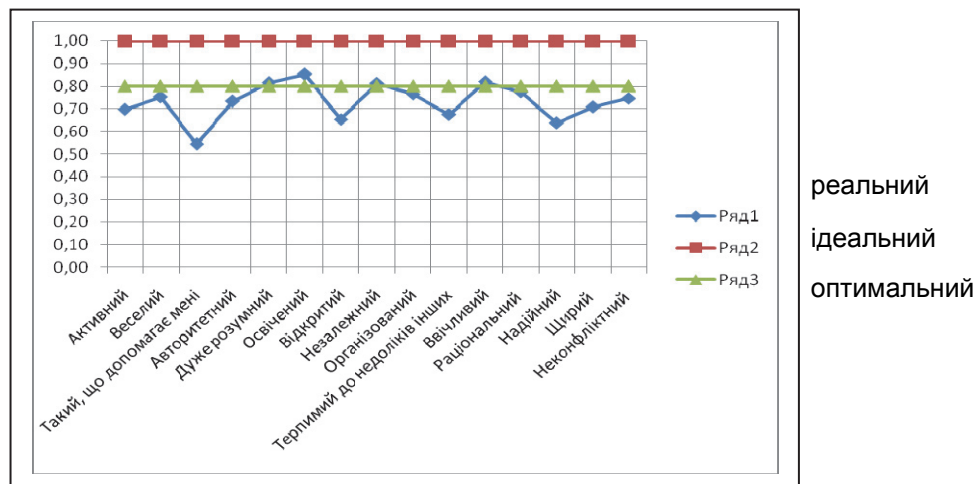

Рис. 3. Узагальнений «довірчий профіль» викладачів досліджуваної кафедри

Отже, результати дослідження показали, що реальний узагальнений «довірчий профіль» викладачів досліджуваної кафедри має відмінності від ідеального та оптимального. Як видно з рисунка, певні показники — критерії довіри — вимагають додаткової корекції щодо їх підвищення. Особливо це стосується таких показників:

- 1) такий, що допомагає мені;
- 2) відкритий;
- 3) терпимий до недоліків інших;
- 4) надійний.

Як зазначалося раніше, нами було встановлено, що узагальнений рівень міжособистісної довіри, характерний для студентів технічного ВНЗ, вищий за середнє значення і становить 88 за шкалою від 25 до 125 Дж. Роттера. Отже, розглядаючи систему студент – викладач, можна дійти висновків про те, що в контексті встановлення довірчих стосунків, особистість студента не потребує додаткового коригування. Отже, коригування слід спрямувати на встановлення оптимального рівня довіри між студентами і викладачами досліджуваної кафедри шляхом підвищення окремих показників, що, за результатами дослідження, означені як критерії довіри. Зокрема, ідеться про такі якості: відкритий, надійний, терпимий до недоліків інших та такий, що допомагає мені. Така робота з викладачами може здійснюватися у вигляді тренінгу та додаткових індивідуальних консультацій. Її основні завдання:

- 1) максимальне розкриття особистості в процесі спілкування, проведення й обговорення вправ, поглиблення процесів саморозкриття та самовираження;
- 2) розвиток здатності і готовності приймати допомогу і надавати її іншим;
- 3) розвиток толерантного, терпимого ставлення до інших; гуманізація спрямованості учасників.

Висновки

Отже, нами було здійснено теоретичний огляд стану дослідженості проблеми довіри в українсько-, російсько- та англійськомовних літературних джерелах, а також проведено дослідження психологічних особливостей процесу встановлення довіри між студентом і викладачем у технічному вищому навчальному закладі.

За результатами наукового пошуку ми констатували досить високий рівень міжособистісної довіри, притаманний студентам технічного ВНЗ; встановили оптимальний, на думку студентів, рівень довіри до викладача; визначили основні критерії довіри студента викладачеві; побудувавши узагальнений «довірчий профіль» викладачів досліджуваної кафедри, виявили певні невідповідності особистісних якостей викладачів оптимальним значенням критеріїв довіри; запропонували певні кроки щодо оптимізації рівня довіри між учасниками освітнього процесу на досліджуваній кафедрі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зимняя И. А. Педагогическая психология: учебник для вузов / И. А. Зимняя. — М. : Издательская корпорация «Логос», 2000. — 384 с.
2. Карелин А. Большая энциклопедия психологических тестов / А. Карелин. — М. : Эксмо, 2005. — 416 с.
3. Купрейченко А. Б. Психология доверия и недоверия / А. Б. Купрейченко. — М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2008. — 571 с.
4. Мещеряков Б. Г. Большой психологический словарь / Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко. — М., 2002. — 632 с.
5. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. — 4-е изд., доп. — М. : Азбуковник, 2000. — 940 с.
6. Скрипкина Т. П. Доверие как социально-психологическое явление : автореф. дис. на соискание учен. степ. д-ра психол. наук : 19.00.05 «Социальная психология» / Т. П. Скрипкина. — Ростов н/Д, 1998. — 47 с.
7. Скрипкина Т. П. Психология доверия: учеб. пособие / Т. П. Скрипкина. — М. : Изд. центр «Академия», 2000. — 264 с.
8. Ушаков Д. Н. Большой толковый словарь русского языка / Д. Н. Ушаков. — М. : АСТ, Астрель, 2000. — 720 с.

Юрченко Е. В.

ОСОБЕННОСТИ УСТАНОВЛЕНИЯ ДОВЕРИЯ МЕЖДУ СТУДЕНТОМ И ПРЕПОДАВАТЕЛЕМ В ТЕХНИЧЕСКОМ ВЫСШЕМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ

Статья посвящена исследованию роли и места доверия между участниками образовательного процесса в техническом высшем учебном заведении. В статье изложен теоретический обзор состояния изученности проблемы доверия в украинско-, русско- и англоязычных литературных источниках. Приведены и проанализированы результаты исследования психологических особенностей процесса установления доверия между студентом и преподавателем в техническом высшем учебном заведении.

Ключевые слова: студент, преподаватель, доверие, доверительные отношения, критерии доверия, «доверительный профиль».

Yurchenko E. V.

FEATURES OF ESTABLISHING TRUST BETWEEN STUDENT AND TEACHER AT A TECHNICAL UNIVERSITY

The article investigates the role and place of trust between the participants of the educational process in a technical high school. The article describes a theoretical overview of the state of knowledge the problem of trust in Ukrainian, Russian and English literature. Presented and analyzed results of a study of psychological characteristics of the process of establishing trust between student and teacher at the technical university.

Key words: student, teacher, trust, relationship of trust, criteria of trust, «trust profile».